

ЗМІСТ

Захар Беркут

I.....	3
II.....	30
III.....	51
IV.....	93
V.....	124
VI.....	151
VII.....	185
VIII.....	206
IX.....	230

Іван Франко (<i>біографія</i>).....	247
--	-----

*Дела давно минувших дней,
Преданья старины глубокой...*

А. С. Пушкин

I

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, і Опір однаково миють її рінисті, зелені узберіжжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плаває та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, — тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лисі облази; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах, — тепер

на полонині гейкають воларі, а в ярах і дебрях галюкають рубачі, трачі й гонтарі, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір — столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потятих на великі ботюки, долі потоками до нових парових тартаків, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти.

Але найбільше змінилися люди. Зверха глянувши, то немовби змоглася між ними «культура», але на ділі виходить, що змоглося тільки їх число. Сіл і присілків більше, хат по селах більше, але зате по хатах убожество більше і нужда більша. Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кождий дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада. Не так тут колись було! Хоч менше народу, та зате що за народ! що за життя кипіло в тих горах, серед тих непрохідних борів у стіп могутнього Зелеменя! Лиха доля довгі віки знущалася над тим народом. Тяжкі удари підкопали його добробит, нужда зломала його свобідну, здорову вдачу, і нині тільки неясні, давні спомини нагадують правнукам щасливіше життя предків. І коли часом стара бабуся, сидючи в запічку та прядучи грубу вовну, почне розповідати дрібним унукам про давню давнину, про напади монголів-песиголовців і про тухольського ватажка Беркута, — діти слухають тривожно, в їх сивих оченятах блискотять сльози. А коли скінчиться дивовижна

повість, то малі й старі, зітхаючи, шепчуть: «Ах, яка ж то красна байка!»

— Так, так, — говорить бабуся, похитуючи головою, — так, так, дітоньки! Для нас то байка, а колись то правда була!

— А не знати, чи вернуться ще коли такі часи, — закидає дехто старший.

— Говорять старі люди, що ще колись вернуться, але, мабуть, аж перед кінцем світа.

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Казкою видається повість про давні часи і давніх людей. Вірити не хочуть нинішні люди, що вирости в нужді й притиску, в тисячолітніх путах і залежностях. Але нехай собі! Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а в кого серце чисте і щиро-людське чуття, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в життю їх, хоч і як неподібним до нашого, догляне не одно таке, що може бути пожадане і для наших «культурних» часів.

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелемня голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелемня; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату і оце

першу учту справляє, знайомиться з доволі численними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси.

Лови на грубого звіра — то не забавка, то боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть. Тури, медведі, дики — се небезпечні противники; стрілами з луків рідко кому удасться повалити такого звіра; навіть рогатиною, яку кидалось на противника при відповіднім приближенню, нелегко дати йому раду. Тож остатньою і рішучою зброєю було важке копіє, яким треба було влучити противника зблизька, власноручно, з цілою силою, відразу. Схиблений удар — і життю борця грозила велика небезпека, коли йому не вдалось в остатній хвилі схватись у безпечну криївку і добути меча або тяжкого топора для своєї оборони.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістьми вибирався на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності, навіть з досвідним знахарем, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах та гущавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренасних дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце — в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поведження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава вирости на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегадно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одначка, а до того ще зараз при народженню втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невігоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй прихо-

дилось поборювати, тим охітніше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла й її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути жінчиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, — той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу, — тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов.

Вже третій день тривали лови. Багато, оленів-рогачів і чорногривих турів лягло головами від стріл і ратищ боярських. Над шумним гірським потоком, на зеленій поляні серед ліса стояли шатри ловців, курилися раз у раз величезні огнища, де висіли на гаках кітли, оберталися рожни, де варилося і пеклось м'ясиво вбитої дичини для гостей. Нинішній, останній день ловів мав бути посвячений самому головному, та zarazом і найбільше небезпечному ділу — ловам на медведів.

На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями, порослім густо величезними буками та смереками, покритими ломами й обвалищами дерев, було віддавна головне леговище медведів. Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася медведяча матка. Відси дикі звірі розносили пострах на цілу околицю і на всі полонини. І хоч не раз удавалось смілим

вівчарям забити одного або другого стрілами та топорами або завабити під сліп, де йому ломала крижі важка колода, спадаючи вниз, — то все-таки число їх було надто велике, щоб із того була значна полегша для околиці. То й не диво, що, коли новоприбулий боярин Тутар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю тухольську верховину, Максима Беркута, сина тухольського бесідника Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра.

Від самого досвіта в ловецькім таборі великий рух і тривожне доживання. Боярські слуги від півночі звивалися, приготавляючи для гостей їду на цілий день, наповнюючи шипучим медом і яблучником подорожні боклаги. Тухольські пасемці й собі готовились, острячи ножі та тесаки, обуваючи міцні жуброві постолі і складаючи в невеличкі дорожні бисаги печене м'ясо, паляниці, сир і все, що могло пондобитися в цілоденній трудній переправі. Максим Беркут який аж нині, супроти найважливішого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував з правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не за-

буваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами, Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитись з ним так само, як він з ними, свобідно, несикувано, сміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази точно, швидко і так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилі зробили те саме. Боярська служба, хоч далеко не такої рівної вдачі, далеко не так свобідна в поведженню, далеко похіпніша з одних гордо висміватися, а перед другими низенько хилитися, все ж таки поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість і, хоч не без дотинків та жартів, таки робила те, що він казав. А й самі бояри, по більшій часті люди горді, воєнні, що нерадо бачили «смерда» в своїм товаристві, та й то ще смерда, що вважав їх чимось немов собі рівним, — і вони тепер не показували надто виразно своєї неохоти і виповнювали розпорядження молодого провідника, маючи на кождім кроці нагоду переконатися, що ті розпорядження були зовсім розумні, такі, як треба.

Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору. Глибока тиша стояла над горами; нічні су-

мерки дрімали під темно-зеленими коронами смerek; на густім, чепіргатім листю папороті висіли краплі роси; повзучі зелені поясники вилися попід ноги, плуталися поміж корінням величезних вивертів, спліталися в непрохідні клебуки з корчами гнучкої, колючої ожини та з сплетами дикого, пнучого хмелю. З пропадистих, чорних, мов горла безодні, дебрів піднімалася сивими туманами пара — знак, що на дні тих дебрів плили невеличкі лісові потоки. Повітря в лісі напоєне було тою парою й запахом живиці; воно захоплювало дух, немовбито ширших грудей треба було, щоб дихати ним свобідно.

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, дебрями й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гущавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк і інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. Позаду йшли тухольські пасемці. Всі йшли озираючись, і надслухували пильно.

Ліс починав оживати денним життям. Пестропера сойка хрипіла в вершках смerek, зелена жовна, причепившись до пня тут же над головами прохожих, довбала своїм залізним дзюбом кору; в далеких зворах чути було рик турів і виття вовків. Медведі в ту пору, наївшись, дрімали під ломами на моховій постелі. Стадо диків рохкало десь у дебрі, холодячися в студенім намулі.

Може, годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Всі дихали важко,

ледве можучи наловити грудьми повітря, всі отирали краплистий піт із лиць. Максим частенько озирався позад себе. Він зразу протинний був тому, щоб і жєнщина йшла разом з мужами в той небезпечний похід, але Мирослава уперлася. Вона ж перший раз була на таких великих ловах і мала би для бог зна яких трудностей занехати найкращу їх частину! Ніякі Максимові докази про труднощі дороги, про небезпеки на становищі, про силу й лютість звіра не могли переконати її. «Тим ліпше! тим ліпше!» — говорила вона з таким смілим поглядом, з таким солодким усміхом, що Максим, мов очарований, не міг нічого більше сказати. І батько, що зразу також радив Мирославі лишитися в таборі, вкінці мусив уступити її просьбам. З подивом глядів тепер Максим, як ота незвичайна жєнщина поровень з найсильнішими мужами поборювала всякі труднощі утяжливої дороги, як легко перескакувала гнилі лопи і величезні трами, яким певним кроком йшла понад урвища, горі стрімкими дебрями, просковзувала поміж виверти, і притім так безпечно, так невтомимо, що Максимові здавалося, що вона хіба на яких чудових крилах уноситься. Він глядів на се й не міг наглядітися.

«Дивна дівчина! — думалось йому раз по разу, — такої я ще й не видав ніколи!»

Ось уже прийшли на місце. Медведяче леговище — то був високий, тільки від південного боку з трудом доступний горб, покритий грубезними буками й смереками, за-

валений вивертами й ломами. Від півночі, заходу і сходу вхід і вихід замикали високі скалисті стіни, немов величезною сокирою вирубані з тіла велетня Зелемня і відсунені від нього за кільканадцять сажнів; сподом попід ті стіни вузькою щілиною шумів і пінився студений гірський потік. Таке положення улегшувало нашим ловцям роботу; вони потребували тільки обсадити не надто широкий плай від південного боку і тим плаєм поступати чимраз далі догори, а звір, не маючи іншого виходу, мусив конечно попастися в їх руки і на їх ратища.

Опинившись на тім важнім, хоч дуже небезпечнім плаю, Максим Беркут велів товариству на хвилю розложитися і спочити, аби набрати сил до трудного діла. Сонце сходило, але гілля смерек і сусідні горби за-слонювали його вид. По короткім віддыху Максим почав розставляти ловців у два ряди так, аби вповні обсадити плай. Доки плай ще вузький, кождому ловцеві прийдеться стояти о п'ять кроків від другого: але дальше вгорі, де плай розширяється в цілу споховасту площину, там прийдеться ловцям ширше розступитися. Одно тільки клопотало його: що зробити з Мирославою, яка конче хотіла й собі стояти на окремім становищі, а не при боці свого батька.

— А що ж то я гірша від отсих твоїх пасемців?— говорила вона, рум'яніючись мов рожка, до Максима. — Їх ти ставиш на становищі, а мене не хочеш... Ні, сього не буде! І для

мого батька се був би стид, коли б нас двоє стояло на однім становищі! Правда, батеньку?

Тугар Вовк не міг їй супротивитися. Максим почав говорити їй про небезпеку, про силу й лютість розжертого звіра, але вона зацитькала його.

— А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем і топором? Ану, нехай котрий-будь із твоїх пасемців спробує зо мною порівнятися, — побачимо, хто дужчий!

Максим вкінці замовк і мусив учинити її волю. Та й чи міг спротивитися тій дивній, чарівній дівчині? Він хотів хоч становище визначити їй найменше небезпечне, але, на лихо, сього не можна було зробити, бо тут усі становища були однаково небезпечні. Розстановивши ціле товариство, Максим дав ось який розпорядок:

— Тепер помолімся, кому хто знає, а потім разом заграймо в роги. Се буде перший знак і сполошить звіра. Потім підемо горі плаєм і станемо аж там, де він розширюється. Там мої товариші лишаться пильнувати виходу, щоб ані один звір не уйшов, а ви, бояри, підете дальше, до самого матчиного леговища!

В добру хвилю потім залунали ліси й полонини хрипливим ревом жубрових рогів. Немов величезна хвиля, покотився голос по лісах і зворах, розбиваючися, глухнучи, то знов подвоюючись. Пробуркалися ліси. Заскиглила каня над верховіттям смереки; зляканий беркут, широко розмахуючи кри-

лами, піднявся на воздухи; захрустів звір поміж ломами, шукаючи безпечної криївки. Нараз рик рогів утих, і ловці пустилися в дорогу горі плаєм. Усіх серця билися живіше оживанням незвісних небезпек, бою і побіди. Обережно пробирались вони рядами; передом ряд боярський, за ним парубоцький ряд; Максим ішов попереду, пильно надслухуючи та слідячи звірину. Цар ломів, медвідь, ще не показувався.

Дійшли вже до самого найвужчого гирла, поза яким плаї розширювався в велику, споховасту площину. Ловці знов тут зупинилися на розказ Максима, і знов загриміли ще з більшою силою жуброві роги, розносячи тривогу в сумрачні медведячі гаври. Раптом затріщав лім недалеко, за величезною купою грубих, перегнаних вивертів.

— Бачність! — скрикнув Максим. — Звір наближається!

Ледве сказав ті слова, коли втім крізь велику щілину між двома переверненими пнями просунулася пелехата, величезна голова, і двоє сірих очей напів-цікаво, напівтривожно вдивлялися в Тугара Вовка, що стояв на своїм становищі, якраз о яких десять кроків перед щілиною. Тугар був старий вояк і старий ловець, — він не знав, що то тривога. Тож, не говорячи ані слова, не відзиваючися ні до кого, він вихопив важку залізну стрілу з сагайдака, положив на лук і намірявся до звіра.

— Мір'яй в око, боярине! — шепнув з-позаду Максим.